

ПЪЛЕН ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ПРЕВОД НА СЪЧИНЕНИЕТО „НЕБЕСА“

Боню Ст. Ангелов

По-подробното запознаване със запазените старославянски ръкописи дава възможност за по-пълно разкриване репертоара на старите славянски литератури, тяхното жанрово богатство, връзки с другите литератури (византийска и западноевропейски). Твърде често то поднася на изследователя нови и интересни подробности, засягащи дейността на отделни книжовници. За такъв един случай става дума в настоящата бележка, свързана с книжовната дейност на видния старобългарски писател Йоан Екзарх, участник в изграждането на „Златния век“ на българската литература по времето на цар Симеон.

Съчинението „Небеса“ — творба на византийския писател Йоан Дамаскин (VIII век) — е тясно свързано с името на Йоан Екзарх, понеже първо чрез неговия превод то прониква в старите славянски литератури (българска, руска, сръбска), получава голямо разпространение и оказва дълбоко въздействие върху религиозно-философската мисловност на средновековния читател. Общодостъпно на научния свят то става благодарение усилията на О. М. Бодянски, който го подготвя за издаване, като самата публикация излиза под редакцията на Андрей Попов през 1878 г. под наслов „Богословие святого Йоанна Дамаскина в переводе Иоанна Екзарха болгарского. По харатейному списку Московской синодальной библиотеки“.

Нашият писател пристъпва съвсем трезво към своята задача — съобразявайки се с конкретната действителност на българското общество и с културната подготовка на своя читател, той не превежда изцяло „Небеса“, състоящо се от 100 глави, а превежда само 48 глави, най-нужни и подходящи за читателя.

Преводът на Йоан Екзарх — появил се към края на IX век — векове наред обслужва православния свят, рано прониква в Русия, дето именно се появяват много преписи от него. Оказва въздействие върху други руски произведения, става главен източник на системно изложение на християнската религия. Веднага трябва да се каже, че редом със съчиненията на Кирил и Методий, със съчиненията на Климент Охридски, Григорий Цамблак и патриарх Евтимий, Йоан Екзарх е измежду тези старобългарски книжовници, които са получили широко разпространение и проникване в старата руска литература. На такова разпространение се радва не само другото прочуто произведение на Йоан Екзарх — „Шестоднев“, но и „Небеса“. Следователно трябва да се коригира изказаната мисъл, че съчинението „Небеса“ на „старобългарския писател е получило сравнително слабо разпространение: то е познато само в староруски преписи, които са направени от старобългарския превод“¹.

Екзарховият превод на „Небеса“ има още едно твърде важно значение в историята на старославянските литератури — той поддържал жив интереса към туй класическо произведение на екзегитичната (тълковна) богословска книжнина, благодарение на което по-късно

¹ История на българската литература. 1. Старобългарска литература. София 1962. стр. 132.

се явяват нови, вече по-пълни преводи. Прекрасна илюстрация за това виждаме в подбудите на руските князе А. М. Курбски и М. А. Оболенски да се заемат с нов превод на „Небеса“, широко използвайки превода на Йоан Екзарх.¹ Според Андрей Попов техният превод изобищо в историята на старославянските литератури е „первый полный перевод Богословия Иоанна Дамаскина, появился не ранее второй половины XVI в. (до 1579 г.)“. Труд этот совершен князьями А. М. Курбским и М. А. Оболенским. . Совместный труд князей Курбского и Оболенского имеет ближайшее отношение к изданному ныне старославянскому тексту „Богословия“. По-късно в Русия се появява пълен превод и от Епифаний Славинецки.

В цялата досегашна научна литература се говори само за тези два пълни превода на „Небеса“, както и за отсъствие на негови южнославянски преписи — частични или пълни. Както обаче ще се види от изнесеното по-долу, някои факти опровергават такава постановка.

Какви са тези факти?

Още през 1914 г. Сава Петкович, като описва ръкописната сбирка на Крушедолския манастир, обръща отново внимание на един ръкопис, съдържащ „Небеса“¹. Казвам отново, понеже преди него за същото съчинение е писал Шафарик, според когото ръкописът е от XIV в. Сава Петкович отбелязва: „Овај је рукопис — по Шафарику — eine Kopie der uralten Uebersetzung des Exarchen von Bulgarien Johann. Od l. 1736 поремehen је у рукопису ред глава. Иначе је превод одличан и потпуно веран оригиналу“². Тук той предава подробно постатейно описание на ръкописа, съдържащ две съчинения на Йоан Дамаскин: 1. Послание до епископ Козма Майюмски (л. 1—56) и 2. Небеса (Богословие, л. 57—211). Посочени са всички глави на „Небеса“, дадено тук под наслов „Прѣподобнаго отца нашего Іѡана Превзитера Дамаскина прѣдание православныя вѣри“.

Това е пълен южнославянски превод на Дамаскиновото съчинение „Небеса“, познат по препис от XIV век по определението на Шафарик. Дали тогава е извършен преводът или той е преписан от друг раншен ръкопис, сега не може да се каже. Но така или иначе, в случая е важно самото наличие на пълния превод. За достойнствата на превода е достатъчно да се приведат думите на Сава Попович: „Иначе је превод одличан и потпуно веран оригиналу“.

В случая безспорно имаме нов превод на „Небеса“, защото той не се покрива с превода на Йоан Екзарх по преписа от XII—XIII в., по изданието на Бодянски-Попов. Кога и от кого извършен този превод, не може да се каже. По-точното отношение между двата превода м да бъде предмет на друго специално изследване.

Втори препис на пълния превод на „Небеса“ се намира в ръкописната сбирка на Соскаската народна библиотека, № 311. Ръкописът е голяма книга. Макар и изцяло незапазен в сегашния си вид има 279 листа голям формат, едро, хубаво писмо. Той съдържа: 1. Йоан Дамаскин — Небеса и Послание до Козма Майюмски; 2. Предали; 3. Григорий Палама — Слова против латините и против Акиндин; 4. Константин Костенечки — Слова въкратцѣ избранныя; 5. Песен на песните от Соломон.

Началните и крайните листове на ръкописа са откъснати, на които вероятно е имало бележка от книжовника-преписвач. Но и сегашното състояние на книгата категорично свидетелствува, че тя е дело на продуктивния през XVI в. български книжовник Висарий Дебърски. Много показатели говорят за това: писмо, орнамент, хартия, полета на страници, мастило, подвързия. Тези показатели се покриват с други книги, за които има вест, че са писани от Висарий. Колите са по осем листа. От първа кола са запазени шест листа, а първите два листа, съдържащи някакви бележки, са изчезнали.

На сегашния начален лист отгоре има нарисувана, но неоцветена плетеница. Непосредствено под нея е наслова: Иже въ сѣхъ ѿца нашег(о) прѣдѣлан(о) авва Іѡанна прѣзвитера Дамаскина прѣдание извѣстно православныя вѣры ѿ том ѿко неѣстѣно бѣжество и

¹ Богословие, стр. 23—24.

² Сава Петкович, Опис рукописа манастира Крушедола, Сремски Карловци 1914, стр. 119—131.

³ Пос съч., стр. 120.

кова съкращаване или за избор на глави от съчинението (Небеса — Б. А.). В Шестоднева си същият посочва, че някои неща е заел от Шестоднева на св. Василий, от Йоан (Севериян) и от други било в чист превод, било само мисли . . . Да беше направил в превода на Богословието такова голямо съкращаване и изхвърляне повечето глави (52 от 100), Екзарх непременно би споменал това, за да оправдае постъпката си, а нищо подобно не виждаме в пролога. Затова трябва да направим две предположения, или първо, че книгата, от където е преведена, е съдържала не цялото Богословие, а само 48 глави, които той е превел, или второ, че Богословието на Дамаскина първоначално е имало толкова глави, а по-после към тях са прибавени от няколко лица други глави. За някои глави това може да се твърди, но за всички 52 това е недопустимо. Затова най-вероятно е първото предположение. Тук не става въпрос за това на колко глави е било разделено Богословието (защото би могло да се твърди, че тук имаме само разлика в делението на глави, а не и разлика по съдържание), тъй като ние имаме пред себе си не само оглавлението, а и съдържанието на Богословието, преведено от Екзарх. Архим. Филарет (Истор. обозрение отцов церкви, т. III, 1859, стр. 259; сравни Точное изложение православной веры. Творение Йоанна Дамаскина. Пер. Бронзова, предисловие, стр. XV) е приемал, че Дамаскиновото Богословие е било разделено първоначално на 52 глави. Не се знае само, дали става въпрос за делене на едни и същи материали или за разлика в самото съдържание. Би трябвало да се знае гръцките ръкописи, по които съдят за състава на съчинението, от кое време са. Едва ли има някои от толкова далечно време, каквото е това на Екзарховия превод (да се направи справка у Крумбахер)¹.

Тези ценни наблюдения на Юрдан Трифонов, оставени в неговите работни полустенографски бележки, будят редица размисли и заслужават внимание, защото насочват към интересни и належащи издирвания върху творчеството на Йоан Екзарх.

Накрай още едно важно наблюдение — прочутият предговор на Йоан Екзарх към „Небеса“ показва големи прилики по съдържание и дори фрази с предговора на Йоан Дамаскин в посланието му до Козма Майюмски, доста разпространено в старославянските литератури (намира си и в ръкопис № 311 на Софийската народна библиотека). Въпросната съпоставка може да бъде разгледана на друго място.

Понеже Висарионовият препис на „Небеса“ е добре оформен, с хубав, четлив почерк, целесъобразно е неговото фототипно издаване, за да стане достояние за по-широки и дълбоки изследвания в съпоставка както с гръцки текстове на „Небеса“, така и с другите славянски преводи на това бележито произведение на гръцката богословска книжнина.

¹ Архив БАН, арх. 29, Юрдан Трифонов, арх. ед. 73, л. 8.